

Summary

Kakhnych V. Department of natural law, nations and institutions at the Law Faculty of the University of Lviv in 1784.

This article explores the importance of the department of natural law, nations and institutions at the Faculty of Lviv University in 1784. The activity of the department, which was associated with the activities of the professor who headed the department (called professorship).

Key words: chair, natural law, Faculty of Law, University of Lviv.

УДК 340.1

Л. О. МАКАРЕНКО

Лариса Олександрівна Макаренко, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ПРАВОВА КУЛЬТУРА І ПРАВОВИЙ СВІТОГЛЯД ЯК ГОЛОВНІ ЧИННИКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Сучасна Україна розвивається на конституційно визначених засадах демократичної, соціальної і правової держави. Така держава неможлива поза правовою культурою більшості її громадян. Адже правова культура кожного громадянина обумовлює загальну повагу до права в суспільстві, культивування принципу верховенства права, і, таким чином, реальне функціонування всіх інших інститутів держави¹.

Проблеми правової культури вимагають підвищеної уваги правової науки та практики до всіх проявів і шляхів національного розвитку.

Слід зазначити, що діяльність по перетворенню суспільства повинна спиратись на загальнотеоретичні та методологічні основи, невід'ємним компонентом яких є світоглядний аспект. Останній визначає стратегічні цілі, цінності, засоби соціальної трансформації, міру, у випадку необхідності, коригування чи зміни стратегічних цілей та програми їх реалізації².

Саме, питання про ставлення до світу, про місце людини в світі є основним питанням світогляду, не вирішивши його, людина не буде підготовленою до впорядкованого, обґрунтованого вибору життєвих траєкторій у всіх сферах буття і діяльності.

Ще за радянських часів під світоглядом розуміли систему узагальнених поглядів на об'єктивний світ і місце людини у цьому світі, на ставлення людей до оточуючої їх дійсності і самих себе, а також обумовлені цими поглядами їх переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності. Світогляд має неабияке практичне значення, впливаючи на норми поведінки, життєві інтереси, працю і побут людей тощо³.

На думку О. Тихомирова, для кожної епохи розвитку людства притаманний свій домінуючий світогляд як цілісна сукупність домінуючих уявлень про світ, ролі в ньому людини, а також похідних від них переконань, настанов, ідеалів, принципів, ціннісних орієнтацій пізнавальної і практичної діяльності людей, їх життєдіяльності в цілому⁴. Зокрема: для світогляду Середньовіччя притаманне домінування теології, тобто сукупності релігійних доктрин, відповідно теологічних теорій походження та існування держави і права; епоха Відродження навпаки, характеризується критичним відношенням до теології та домінуванням гуманізму – сукупності поглядів, за якими найвищою цінністю є людина, її життя, свобода, щастя, розвиток здібностей, а благо людини є критерієм оцінки усіх соціальних інститутів; у вік «Просвіти» основою світогляду стають вчення, які відбивають домінуюче значення розуму людини, її знань у пізнанні природного порядку суспільного життя, що відповідає закономірностям оточуючого середовища та дійсної природи людини; ХІХ ст. притаманне домінування у світогляді ідей юридизації, лібералізації та демократизації суспільств, у яких концентровано відбивається необхідність безпосереднього втілення принципів гуманізму, раціональності, рівності та свободи людей у соціальне життя; домінуючими тенденціями світогляду ХХ ст. є плюралізм ідей та принципів, інтеграція країн та забезпечення світового порядку, інформатизація всіх сфер суспільного життя.

Культура є реальною практикою суспільного життя, де культурні цінності сприяють всебічному збагаченню людини досвідом та її активному пристосуванню до умов дійсності. Культура – це специфічно людський спосіб буття. Завдяки йому особистість перетворює свою просторово-часову та біологічну обмеженість й удосконалюється, перетворюючи себе.

Цінності культури висувають перед людиною ідеали, яких вона має прагнути, дають змогу передбачити той реальний світ, який вона має побудувати і в якому буде змінена мрія про гармонію добра, істини й краси⁵.

Значущість культури особливо зростає в умовах сьогодення у зв'язку з необхідністю докорінного поліпшення національно-патріотичного, міжнаціонального, морального виховання молоді, формування істинно

гуманістичного світогляду, для якого характерний погляд на сучасний мінливий і суперечливий світ як на взаємопов'язаний і цілісний⁶.

Сьогодні світова наукова думка основним фактором цивілізаційного розвитку визначає людський капітал. Тому до людини висувається низка нових вимог, перш за все вона має бути обізнаною у своїй професії, здатною жити і працювати на основі отриманих знань. Тобто «знання – не поряд із людиною, знання не для іспиту, не для заліку, а знання як основа, методологія поведінки й діяльності – професійної та побутової»⁷.

Система знань, що функціонують у суспільстві, повинна підтримувати комунікацію з культурою, створене на знаннях суспільство володіє необхідною духовністю. Таке суспільство може бути ефективним у всіх сферах життя. Перспективи людини визначаються її здатністю ефективно мислити, тобто проявляти компетентність у вирішенні питань. Таке креативне, ціннісно-орієнтоване мислення спирається на дисципліну, розуміння та діалог.

При проведенні наукових досліджень провідну роль відіграє правовий світогляд, що панує в суспільстві. Адже саме він відзеркалює тип домінуючого юридичного мислення та юридичної наукової парадигми, які притаманні тій чи іншій історичній епосі.

Найбільш значимими історичними і культурними чинниками, що впливають на особливості формування юридичного світогляду, є: особливості правосвідомості, правового мислення, правового менталітету, правової культури етносів, народів, що входять до складу національної (багатонаціональної) держави; специфіку правового світогляду та інших духовних елементів національної правової системи народів, що межують з конкретною державою або включені в міжкультурний діалог як його суб'єктів, залучених в широке поле міжцивілізаційної правової, релігійної та соціально-економічної комунікації⁸.

Ментально-правове поле – це той дух правової культури, під впливом якого в суспільстві, бажано громадянському, відпрацьовується характерна для певної культури стійка сукупність ідейно-світоглядних правових уявлень, переживань, життєвих правових установок, яка визначає їх ментально структуроване бачення світу та правового світу. Цю сукупність називаємо правовим менталітетом, або правовою ментальністю. Правова ментальність – це ідеально, ідейно та естетично сформована давня історична проекція загального світу української правової культури на правову психіку людей як первинних суб'єктів правової свідомості та культури⁹.

Аналіз правової культури дає можливість розглядати її, як і світогляд, як певну систему. Так, В. Копейчиков, зазначає, що «правова культура» є системою правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи та інші найважливіші соціальні цінності¹⁰. Досить влучним є визначення «правової культури» як системи всіх позитивних проявів функціонуючої правової дійсності, яка концентрує в собі досягнення юридичної науки і практики¹¹. Поряд з цим правову культуру ряд науковців розглядають як систему духовних і матеріальних цінностей у сфері функціонування права, яка досягається в результаті здійснення цілеспрямованої системи заходів просвітницького та освітнього характеру, формує повагу до права, цивілізованих способів вирішення спорів, профілактики правопорушення¹².

На думку О. Костенка, саме від світогляду людини залежить як вона розуміє право: який світогляд людини, таке й її праворозуміння. Отже, прогресивне праворозуміння можливе у того, хто має прогресивний світогляд.

Міра узгодження волі і свідомості людини із законами «природного права» є ні що інше, як правова культура людини. Якщо виходити з «принципу верховенства «природного права»», то слід зробити висновок, що: «правова культура людей вище будь-яких конституцій, законів, постановлень, звичаїв, договорів, релігійних та інших соціальних норм, що мають правовий характер»¹³.

Гегель вважав, що важливо не те, щоб люди постійно мали на меті абстрактні правила і перетворювали своє життя на механічне підведення своїх вчинків під вимоги законів. Важливо, щоб у душах людей жило і діяло «право само в собі» («логос права», людська вільна воля) та щоб закони адекватно відображали зміст цього права. Саме в такий спосіб позитивне право збагатиться з природним і вільна воля збереже свободу. Люди мають жити правом і в праві. Закон має бути для людини тим об'єктом, який лише умовно «приходить ззовні»¹⁴.

Як люди будуть застосовувати закон, зазначає О. Костенко, залежить від стану їхньої волі і свідомості. Цей стан визначається соціальною культурою людей, під якою слід розуміти міру узгодженості їхньої волі і свідомості із природними законами соціального життя. Однією із найважливіших складових соціальної культури людей є ідеологія, тобто їх уявлення про закони матері-природи, відповідно до яких упорядковуються їхні воля і свідомість. Правова ідеологія – це уявлення про закони природного права, відповідно до яких упорядковуються воля і свідомість тих, хто, зокрема, застосовує законодавство. Отже, без ідеології неможливе застосування чого-небудь, і яка ідеологія – таке і застосування¹⁵.

Багато бід України – від втрати культурної ідентичності, від руйнування механізмів її відтворення¹⁶. Ось чому вивчення права потребує нового виміру – через якість феномену національно-правової культури, де б право розглядалося в контексті культурно-правової ментальності суспільства, шляхом входження до його змісту, а не через формальну номінацію «правом» всіх історичних продуктів національного правопорядку. Завдання такої методології – знайти такі зміни в праві, які б не розривали цілісності цього юридичного феномену з духовним станом України, з її унікальним культурним світом.

Слід зазначити, що правова культура є процесом творчості людини в сфері права і одночасно його результат, що характеризується створенням і утвердженням правових цінностей¹⁷. Вона здатна розвиватися

і удосконалюватися завдяки її носіям (суб'єктам), які, створюючи, розвиваючи і зберігаючи правові надбання, самі перебувають під їхнім впливом. У правових цінностях і традиціях сконцентровано позитивний досвід попередніх поколінь, який дозволяє суспільству обирати оптимальний шлях подальшого державно-правового розвитку. Саме тому правова культура відображає нерозривну єдність минулого (історична традиція), сучасного стану правової системи і суспільних уявлень про її майбутній (бажаний стан).

Сучасна правова культура, під якою прийнято розуміти якісний стан правового життя суспільства, що характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом та рівнем правосвідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини¹⁸, є одним з важливих критеріїв ідентифікації національних правових систем. Формуючись на менталітеті певного народу, вона набуває ознак етнічної та релігійної приналежності, особливостей правового світогляду, який проявляється як у правовій поведінці людини, так і у правотворчій, правозастосовній та інших видах юридичної діяльності, правовій освіті та науці, і зрештою надає певної неповторності правовій системі відповідної країни¹⁹.

Спроби пізнати оточуючу правову дійсність, дивлячись на неї виключно крізь призму традицій і цінностей чужої правової культури, забуваючи при цьому співставляти отримані результати з власними правовими надбаннями і напрямками розвитку, призводять, як правило, лише до трансляції чужих поглядів і стереотипів, а відтак не мають творчого характеру і нездатні збагатити національну правову культуру²⁰. Більш продуктивним є рівноправний діалог різних правових культур, який з одного боку, допомагає подолати замкнутість і однобічність поглядів і підходів кожної з них, а з іншого – не спричиняє їх злиття, оскільки кожна зберігає свою органічну єдність, цілісність і неповторність.

Отже, визначальним змістом та основною метою правової культури є сприяння, створення у суспільстві умов упорядкованості, які б були б забезпечені економічно та юридично, і які дозволили б людині здійснювати свої права, захистити їх у разі порушення; визначення характеру відносин особистості з суспільством та державою; забезпечення функціонування суспільного та особистого життя при дотриманні порядку та норм поведінки у відповідності з морально виваженими юридичними засобами, які мають на меті забезпечення процесів виживання, існування та самозбереження суспільства як системи²¹.

Сьогодні є нагальною потреба у відповідній сучасним умовам життя ефективній системі правових впливів, яка б ураховувала всі особливості світогляду сучасної людини, останні досягнення правознавства, психології, філософії і сформувала високу правову культуру особи²².

Підсумовуючи слід зазначити, що право являє собою самостійний, значимий феномен цивілізації і культури. Воно покликано регулювати суспільні відносини в умовах демократії, економічної свободи, свободи особистості. Як вияв цивілізації і культури право може «побороти» негативні сторони державної влади, бути носієм і гарантом природних прав і свобод людини, дати гарантований простір вільному розвитку особистості.

Саме події, які відбуваються нині в країні, ще раз засвідчили, що проголошена у 1991 р. державна незалежність потребує постійного захисту і глибокого розуміння, оцінки того, що відбувається навколо нас. Сьогодні, як ніколи, українське суспільство готове відстоювати національні цінності, українську державність, орієнтацію на фундаментальні орієнтири світової цивілізації.

¹ Ганзенко О. О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави Україна / О. О. Ганзенко. Автореф. дис. ... к.ю.н.; спец. 12.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2003. – С. 3.

² Бойко А. І. Соціальна трансформація суспільства та проблема світогляду / А. І. Бойко // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2004/32-19-4.pdf>

³ Советский энциклопедический словарь / [гл. ред. А. М. Прохоров]. – [изд-е 2-е]. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – С. 809.

⁴ Міжнародна поліцейська енциклопедія: [у 10 т.] / [відп. ред. Ю. І. Римаренко та ін.]. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права в поліцейській деонтології. – С. 944–945.

⁵ Колодько Т. М. Методологія як системне осмислення феноменів культури / Т. М. Колодько // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2011_33/297_302.pdf

⁶ Ивни А. А. Ценности и понимание / А. А. Ивни // Вопросы философии. – 1987. – № 8. – С. 25–26.

⁷ Кремень В. Якісна освіта: сучасні виміри: Ми повинні готувати «інноваційну людину» / В. Кремень // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk>

⁸ Баев В. Г. Германский конституционализм (конец XVIII – первая треть XX вв.) Историко-правовое исследование: [монография] / В. Г. Баев. – [2-е изд., доп.]. – М.: Юрлитинформ, 2010. – С. 15.

⁹ Дмитриенко І. В., Дмитриенко Ю. М. Основні типи (форми) українського правового менталітету як першоприродної ідейно-світоглядної, нормативно-правової бази, базового субстрату, невідчужуваних первинних ментальних прав первинних суб'єктів, трансформативних природних перспектив української правової свідомості та культури як типово національних / І. В. Дмитриенко, Ю. М. Дмитриенко // Електронний ресурс. – Режим доступу: www.rusnauka.com/12_ENXXI_2011/Philologia/9_85956.doc.htm

¹⁰ Загальна теорія держави і права / [за ред. В. В. Копейчикова]. – К.: Юрінком, 1997. – С. 140.

¹¹ Яковюк І. В. Правова культура і її вплив на розвиток правової системи / І. В. Яковюк // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 1. – С. 47.

¹² Тимчук Т. О. Правова культура: поняття, сучасний стан та перспективи розвитку в Україні / Т. О. Тимчук // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 2. – С. 57.

¹³ Костенко О. М. Що є право? Про основи «натуралістичної» юриспруденції у світлі соціального натуралізму / О. М. Костенко // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.science-community.org/ru>

¹⁴ Гегель В. Ф. Философия права / В. Ф. Гегель. – М. : Наука, 1990. – С. 60, 67.

¹⁵ Костенко О. М. Конституція і ідеологія: проблема співвідношення // Конституційні засади державотворення і н.о творення в Україні: проблеми теорії і практики / О. М. Костенко; Зб. наук. статей. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – С. 88.

¹⁶ Крумаленко М. В. Правова культура як симбіоз права і культури / М. В. Крумаленко // Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави: Зб. наук. праць. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2010. – С. 49.

¹⁷ Яковюк І. В. Правова культура в умовах глобалізації та європейської інтеграції / І. В. Яковюк // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2007. – Вип. 13. – С. 9.

¹⁸ Петришин О. В., Яковюк І. В. Правова культура // Загальна теорія держави і права: Підручник / О. В. Петришин, І. В. Яковюк; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х. : Право, 2002. – С. 246–247.

¹⁹ Яковюк І. В. Правова культура в умовах глобалізації та європейської інтеграції. – С. 8–9.

²⁰ Там само. – С. 10.

²¹ Діденко Н. Г. Соціальні та юридичні аспекти правової культури / Н. Г. Діденко // Правова культура і підприємництво / Ін-т приват. права і підприємництва АпрН України, Донец. ун-т підприємництва. – К.; Донецьк, 1999. – С. 25.

²² Ганзенко О. О. Вказана праця. – С. 3.

Резюме

Макаренко Л. О. Правова культура і правовий світогляд як головні чинники збереження національної ідентичності.

У статті розглядається культура, яка досягає своєї справжньої єдності й цілісності саме у праві. Право розвивається в надрах культури, а також, право є важливим культуруотворюючим фактором, що сприяє розвитку цивілізації. Зазначено, що питання про ставлення до світу, про місце людини в світі є основним питанням світогляду, не вирішивши його, людина не буде підготовленою до впорядкованого, обґрунтованого вибору життєвих траєкторій у всіх сферах буття і діяльності. Культура в цілому та кожен її елемент втілюють особливий колективний досвід адаптації людей до конкретних умов життєдіяльності впродовж тривалого історичного періоду, що є характерним для певної спільності людей. Нині особливо зростає значущість культури, у зв'язку з необхідністю докорінного поліпшення національно-патріотичного, міжнародного, морального виховання особи, формування істинно гуманістичного світогляду. Зроблено висновок, що право являє собою значимий феномен цивілізації і культури, яке покликане регулювати суспільні відносини в умовах демократії, економічної свободи, свободи особистості.

Ключові слова: культура, право, правова культура, цінність права, світогляд.

Резюме

Макаренко Л. А. Правовая культура и правовое мировоззрение как главные факторы сохранения национальной идентичности.

В статье рассматривается культура, которая достигает своего единства и целостности именно в праве. Право развивается в недрах культуры, а также, право является важным культуруобразующим фактором, который способствует развитию цивилизации. Отмечено, что вопрос об отношении к миру, о месте человека в мире является основным вопросом мировоззрения, не решив его, человек не будет подготовленным к упорядоченному, обоснованному выбору жизненных траекторий во всех сферах бытия и деятельности. Культура в целом и каждый ее элемент воплощают особенный коллективный опыт адаптации людей к конкретным условиям жизнедеятельности на протяжении длительного исторического периода, который является характерным для определенной общности людей. В настоящее время возрастает значимость культуры, в связи с необходимостью коренного улучшения национально-патриотического, международного, морального воспитания человека, формирования истинно гуманистического мировоззрения. Сделан вывод, что право является значимым феноменом цивилизации и культуры, которое призвано регулировать общественные отношения в условиях демократии, экономической свободы, свободы личности.

Ключевые слова: культура, право, правовая культура, ценность права, мировоззрение.

Summary

Makarenko L. Legal culture and legal outlook as the key factors of national identity preservation.

Culture which arrives at its unique unity and integrity in law is studied in the article. Law is developed in culture, as well as it is an important culture-forming factor which fosters development of the civilization.

The issue concerning the attitude to the world, the place of a man in the world is stated to be the key one of the outlook. Without its determining a man will not be ready to the well-organized, grounded choice of life ways in all areas of life and activity. Culture in general and all its elements reflect the specific collective experience of adaptation of people to the actual life functions during the long historical period which is a characteristics of the community of people.

Currently the role of culture is growing due to the need in improving national patriotic, international, moral education of a person, forming the outlook of humanism. Law is a specific key phenomenon of civilization and culture, aimed at regulating public relations in the conditions of democracy, economic freedom, individual freedoms.

Current events in the country prove once again that the state independence proclaimed in 1991 needs permanent defense and deep understanding, understanding all phenomena around us. Today as never Ukrainian society is ready to defend national values, Ukrainian state system, fundamental objectives of the global civilization.

Key words: culture, law, legal culture, value of law, outlook.